

A cserkeszekről.

(II. közlemény.)

Kercs és vidéke.

A ki hazánkból a Cserkeszföldre s általában a Kaukázusba akar utazni, annak legegyszerűsebb irányban két út áll előtte: egyik a tisztán szárazföldi vasútirány, másik a nagyjából tengeri út a Fekete-tengeren végig, odáig és tovább azonban szintén vasúton.

A legegyszerűsebb vasúti irány Budapestről Lemberg, Brody vagy Podvolocsiszk (határállomáson át) Kiew, Charkow, Dontövi Rostow felé vezet, a honnan csakhamar a Kubán völgyébe s a Kaukázus alá ér az ember. Ez az út Budapestről Wladikawkáz végállomásig a Kaukázus főgerince alatt egyfolytában körülbelül négy-öt napot vesz igénybe.¹

A másik út Budapestről Lemberg Podvolocsiszk (határállomás) felé Odesszába vezet vasúton.² Onnan hajón mehetünk tovább a Krim-félsziget partvidékeit érintve a Fekete-tenger keleti partjáig, a végső kikötő s egyszersmind újabb vasúti állomás Noworosszijszkig, honnan ismét vasútvonal vezet a Kubán völgye felé, a hol az előbb említett kaukázusi vasútvonalhoz esatlakozva, a Kubán völgyéből a Kuma és Terek völgyén át érhetjük ismét a végállomást Wladikawkázt, a kaukázusi átkelő, a Darjeli szoros torkolatánál.

Ez az utóbbi (egy folytában legalább 5–6 napot igénylő) út a hosszabb, de érdekesebb és tanulságosabb, mert a Fekete-tenger északi partvidékeit s főképp a Krim-félsziget gyönyörű déli szegélyét megismeri az ember, s a természet szépsége mellett gyönyörködhetik

¹ Ezt az útirányt követve öcsém Szádeczky Gyula 1897. nyarán Budapestről július 17-én délben elindulva s megszakítás nélkül egy folytában gyorsvonaton utazva július 22-én reggel ért Wladikawkázba.

² Erdélyből még közelebb volna Oláhország felé Plojesti és Galatz felé menni vasúton s Budapestről is közelebb lesz Erdély felé s innen Jasszin át menni Odesszába, mihelyt Moldova felé a vasút kiépül.

a régi (görög, bizancki és génuai uralom korabeli) cultura maradványaiban s az újabb történelem emlékeiben.

A gr. Zichy-expediczio ezt az utat követte 1895 tavaszán.¹

A magyar történelem mondákkal átszőtt regényes őskora is a Pontusz és Meotisz vidékére vonzza inkább szívünket, a hol nemzetünk a történelem világa elé lép s ezen az úton menve, mielőtt a Cserkeszföldre érnének, megismerkedünk a Fekete és Azovi tengert összekötő keskeny tengerszorossal is, a mely a népvándorlás idején oly nagy szerepet játszott.

Keres városa és szorososa az a kapu, melyen át a Cserkeszföldre jutunk. Vidéke világtörténeti nagy események színhelye, érdemes egy kissé közelebről megismernünk.

Keres és vidéke, mióta a történelem világa ráveti fényét, mindig előkelő nevezetes szerepet játszott, mint két tengernek (a Fekete- és Azóvi-) és két szárazföldnek (Krim és a Kaukázus) összehúzó és átkelési pontja.

A magyar történeti mondák Hunor és Magorja is itt üldözi a csoda-szarvast, a mely a Meotisz ingoványain át menekül előlök.

A város története visszanyúlik a messze ó-korba.

Kr. e. félezer évvel Miletosz kis-ázsiai görög város vállalkozó szellemű lakosai alapítanak itt virágzó gyarmatot *Panticapaeum* vagy *Bosporus Cimmerius* név alatt s ennek a hatalmassá lett Bosporus tartománynak királyai itt székeltek a mai Keresben. A város fölött emelkedő kopasz hegyet a leghíresebb pontuszi királyról máig is *Mithridatesz-hegynek* nevezik. Az utolsó (VI. vagy nagy) Mithridatesz (uralkodott Kr. e. 121—64.) vára a monda szerint azon a hegyen állott s midőn a rómaiak, kiknek e Mithridatesz egész életében elkeseredett és rettegett ellensége volt, Pompejus vezérlete alatt legyőzték, ő nehogy a rómaiak kezébe kerüljön, a hagyomány szerint ottan oltotta ki önmaga életét. Sírja is (a néphit szerint) ott a környéken van valahol, a kínkeresők kutatják is szakadatlanúl, mert az a rege felőle, hogy az ő és vezérei aranyszobrát rejtegeti a sírűreg.

A bosporusi királyság Mithridatesz legyőzése után a római fénhatóság alá került s az alatt volt Auguszus császárig. A Kr. u.

¹ Az útazás leírása Budapesttől Kercsig az "Erdély" 1898. 1. 2. számában.

IV. század közepén a Fekete-tenger partvidéke a kelet-római birodalomba kebeleztetett, a melynek azonban nem esékély erőfeszítésbe került ottani gyarmatait a népvándorlás folyamán a Meotisz-tó vidékén egymásra toluló néphullámok előzönlésétől megvédelmezni. A góthok után a hunok, majd az avarok, bolgárok, magyarok, besenyők, kunok s a mongol-tatárok tanyáztak a Meotisz és Pontusz környékén s háborgatják a tengerparti régi gyarmatokat.

A népván lortás alatt sokat szenvedett régi gyarmat a keresztes háborúk korában újra felvirágzott, midőn az Indiával üzött kereskedés erre felé vette az útját. Előbb a *velenceiek* voltak itt is a kereskedés urai, kik 1204-ben Konstantinápolyt is elfoglalták; de ezeket csakhamar túlszárnyalták a *genuaiak*, a kik a krimi félsziget partvidékein virágzó gyarmatokat alapítottak. Keres a genuaiak uralma alatt *Cerchio* néven szerepelt.

Miután a tatárok Krimet előzönlötték s török fenhatóság alá jutottak, Keres is török uralom alá került 1475-ben. Az oroszok 1771-ben foglalták el a töröktől. Azóta hadászati és kereskedelmi fontossága kiváló szerepet és folytonos emelkedést biztosít a városnak. Az 1854—55-iki krimi háborúban is élénk szerepet játszott; az angol-francia egyesült flotta össze is lövöldözte. Jelenleg Oroszország egyik leghatalmasabb erőssége a Fekete-tengeren: a tengerpart kiemelkedő részei s a tengerbe nyúló földnyelvek a szoros mindkét oldalán földalatti várerődökkel vannak megrakva, melyekből m. e. ezer (némelyek szerint 3000) ágyú van a tengerszoros felé irányítva.

A keresi földnyelv legdélibb csúcsán s feljebb is egy-egy világító torony szórja éjjelenként sugarait a szoros felé igyekező hajók tájékoztatására.

A gr. Zichy-expediczió 1895. május 8-án délelőtt evezett fölfelé a 40 km. hosszú és 4—37 km. széles keresi vagy jenikáli tengerszoroson, melyet a Krim-félszigetből kelet felé kinyúló *keresi földnyelv* és a Kaukázus felől kinyúló *Taman-félsziget* partjai határolnak.

Keres városa a róla nevezett tenger-szoros észak-nyugati szögletében, egy félkör alakú tengeröböl mellett terül el. Megközelítése nem könnyű, mert a tengerszoros a zátonyok miatt nehezen járható s magának a keresi tengeröbölnek vize oly sekély, hogy a mélyebb

járatú tengeri hajók a partig nem mehetnek, Nekünk is kisebb hajóra kellett átszállanunk, miután hajónk már-már megfeneklett és egészen föl kavarta maga körül a tengerfenék bűzös iszapját.

A város háta mögött kopár hegyek emelkednek, a legközelebbi a Mithridatesz-hegy, melynek lábánál amphitheatraliter terül el a esinos kis városka. 1889-ben 30,892 lakosa volt a mellette keletre fekvő Jenikáléval együtt. A tengerparton négyemeletes hatalmas gőzmalom emelkedik, körülötte földszintes házak, bennebb egyemeletes házak szabják meg a város külső jellegét. A város nagy része a Mithridatesz-hegy keleti lábánál terül el, távolabb a tengerparttól. Fent a hegyen egy szép kápolna emelkedik görög stylben, melyet *Stemkovski* a századunk elején élt hírneves keresi kormányzó tiszteletére építettek (a kiról Besze János Károly hazánkfia is meleg rokonszenvvel ír 1829-ben tett útja alkalmából), bár nem ott van eltemetve. Kitűnő kormányzó volt, a kinek a város sokat köszönhet, s főkép jeles régész.¹ Az ő emlékkápolnájától alább áll egy orosz templom az athenei Theseus-templomát utánzó görög stylben építve.

Minket azonban nem a modern város, hanem annak multja és emlékei érdekelnék, legelőbb is az ottani gazdag városi múzeumot kerestük fel, *Schiller* német alkonzul (Braunschweighból ideszakadt mérnök) és *Skolpil* Vladislav (esehországi eredetű) gymn. tanár vezetése alatt. A múzeum igazgatója, az esztlandi német származású *Dumberg* Károly nem volt otthon (Eesmiadzin híres örményországi kolostorban időzött, hogy az örmény régiségeket rendezze); de azért részletesen megnézhattuk a múzeum gazdag gyűjteményét, a görög uralom és a szkythák idejéből, melyben sok a magyar népvándorláskori leletekhez hasonló tárgy van összegyűjtve a vidékről. Az orosz kormány a múzeum igazgatójának évenként 2—3000 rubelt bocsát rendelkezésére ásatásokra, eme régészeti kincsekben annyira gazdag vidéken, s a mit találnak, azt Szentpétervárra küldik föl a es. múzeum (az Eremitage) számára, a hol egy külön *keresi osztály*

¹ Amon arrivée j' allai immédiatement trouver M. Stemkovsky gouverneur de la ville, homme très instruit et connu comme antiquaire stb. (Voyage en Crimée, au Caucase, en Georgie, en Arménie, en Asie-Mineure et a Constantinople eu 1829 et 1830; pour servir à l'histoire de Hongrie. Par Jean-Charles de Besse, a Paris 1838. 36 l.)

van berendezve az itt talált leletekből. Keresen csak a másod-példányok maradnak.

Keres vidéke valóságos aranybányája a régészeknek és régiségkereskedőknek, a kik most már mesterségesen is csinálják a régiségutánzatokat. A városban több régiség-kereskedő van, a kiknél sok régi arany, ezüst, bronz és üveg lelet található, de nekünk (kiknek jöveteléről már előre értesültek) oly magas árakat szabtak, hogy alig vehettünk valamit.

Tettünk egy kirándulást a vidékre is, hogy Keres környéke híres kurgánjai közül kettőt megnézzünk.

A város mögött elterülő síkságon ugyanis számtalan *kurgán* (sírhalom, a nálunk u. n. hun- vagy kúnhalom), a milyen a mi alföldünkön is számtalan látható, emelkedik, melyek nagyrésze már föl van tárva. Kerestől északkeletre, a téres síkságon, a várostól félóránnyira van a legnagyobb, az u. n. *Carszki kurgan*, a mely ki van ásva s belseje egy kis múzeumúl berendezve. A hatalmas domb belsejébe faragott kővel kirakott szűk bejárás vezet. A domb közepén kőből épített magas kupola alakú boltozatos sírűreg emelkedik. A Kr. e. századokból való, a görög uralom idejéből. Miklós ezár idejében az ő jelenlétében nyitották föl s ő róla nevezték el *ezár-kurgán*nak. A gazdag aranykíneset, melyet a sírboltban találtak a szt.-pétervári Eremitage őrzi. A ezár-kurgánra külön őr vigyáz föl, ki a kurgán halma előtt lakik egy őrházban.

A város közvetlen közelében van egy szintén föltárt, vasajtóval elzárt u. n. „*kis kurgán*“, négyszögletű, faragott kövekből épített magas sírűreggel. Ebben esontokon kívül semmit sem találtak; azt hiszik, hogy már a génuiaiak kifosztották. Most azonban egy csinosan rendezett, néhány szekrényt megtöltő régiség-gyűjtemény van benne a vidéken talált görög és seytha leletekből, melyeknek épen egyik kalauzunk Skopil Vladiszláv tanár a felügyelője, ki 300 rubelt kap évenként a kormánytól leletek gyűjtésére az odesszai múzeum számára. A kis-kurgán egy kis régészeti kézi könyvtárt is rejteget erős vasajtaja mögött a leginkább szükséges kézikönyvekből, melyek a bosporusi régiségekkel foglalkoznak ¹

¹ A könyvek közül följegyeztem a következőket: 1) *Reinach* Salamon; *Antiquités du Bosphor Cimmerien*. Paris, 1892. 2 k. (atlassal); 2) *Latischev*

Távolabb a váostól van az u. n. *arany-kurgán* (zalotoj-kurgán, tumulus aureus), a melyben sok arany tárgyat találtak s a régészek azt hiszik, hogy a híres pontusi király Mithridatesz (121—64. Kr. e.) sirja volt. Egy mértföldnyire a várostól van a *Kul-Aba kán kurgánja*, szintén feltárva.

Ezek a régi sirhalmok gazdag leletei és egyéb régiségek annyira fölszigázták a nép képzelődését, hogy Keresen számosan vannak olyan ábrándozók, a kik folytonosan kincsek után áskálnak s a nép között általános az a hiedelem, hogy van egy kurgán valahol a vidéken, melyben Mithridatesz és vezéreinek arany szobra áll. Sokan áhitoznak ott erre a „főnyereményre“.

Keresi időzésünket a fényképésznél tett látogatással fejeztük be, a ki azonban a várossól kész képet adni nem tudott, a helyett büszkén mutogatta egy tavaly talált szép márvány oroszlán fényképét, melynek az eredetije immár Szentpétervárott van.

Végül, hogy a híres krimi piros bort is megízleljük, betértünk egy orosz „traktir“-ba, s 3—3 deci borért s egy üveg szódáért fizettünk 1—1 rubelt s 20 kopeket (m. e. 1 frt 60 krt), a mivel semmiként nem állott arányban a bor közepes jósága. Ám később egy földrajzi fokkal feljebb, a Don tövénél *Rostow*-ban a „doni pezs-gót“ vettük palaezkonként 50 kopekjével, a mely a mi pezs-gó-gyártmányainkkal is versenyezhet.

Ilyen élményekkel indultunk a történeti multban, régészeti múkincsekben gazdag, máskülönben erősen kalmár szellemű Keresből május 8-án d. u. 6 órakor a keresi tengerszoroson visszafelé, a már egyszer megtett úton, a zátonyokat mutató jelző-hordók és ezölöpök között. Vigyázva, óvatosan haladt a hajó, volt időnk szemügyre venni a néhol csak 10—20 Duna-szélességben egymással paralell futó partokat.

Basilius I. rész. Inscriptiones Pyrae, Olbiae, Chersonesi Tauricae. Petropoli, 1855. — II. rész. Inscriptiones regni Bosporani Graecae et Latinae. Petropoli, 1890. — 3) *Spasky*: Bosporskoje Carstva (a bosporusi birodalom; főkép éremgyűjtemény, pénzek stb. felől.) Odessa, 1848. — 4) *Kondakow* és gr. *Tolstoj*: Russkijach Drevnosti (Orosz régiségek) 1—4 részben; 1) görög, 2) scytha, 3) szarmata, 4) keresztyén régiségek. 1—1 rubel az ára. 5) *Luracskov*: Grecseszkija Moneti jusnoj Russii: Odessában az 1880-as években jelent meg s minden pénz és érem tárgyalva van benne, a mely görög pénz Dél-Oroszországban találtatott.

Taman-t Kereseszel szemben a tulsó parton inkább csak sejtettük, mint láttuk, a távol ködében. Ezelőtt arra felé irányult a közlekedés a kaukázusi tartományokba; de mióta legújabbán vasút épült a Kubán felsőbb völgye és a Fekete-tenger között, a főközlekedés jóval alább, *Novorosszijszk* felé terelődött, s onnan vasúton folytatódik *Ekaterinodar* városa, a Kubán középfolyása s a Cserkeszföld irányában.

Ezért egy éjszakát még hajón kellett utaznunk tovább, visszafelé a keresi tengersizoson s alább a Fekete-tenger keleti partvidékén.

A keresi-szoros látképe mindvégig lekötve tartja az utazó figyelmét és érdeklődését. Ninesen ugyan vadregényes háttere, a kevéssé kiemelkedő partvidék is jóformán kopár és kietlen homokos domboldalalából áll; de ennek is meg van a maga szokatlan bája és érdekessége az idegenre nézve. Aztán a két parton egymással szemben álló erődök egy része a hajóról is látható, az ágyúk légiói a földszánzok mögül tátonganak a tengerre. A sirályok, vadkaesák, solymok ezrei rajzottak most is a víz tükre felett, mint a „Tiszavirág“ (a kárász) tavasszal a Tisza vizén. A két világító torony fénysugara is kigyúlt, mikorra a szorosból a nyílt tengerre kiértünk.

Ebédünket a szokás szerint este 6—7 óra közt a hajó közös étkezőjében elköltvén, fekete kávénkat fölvitettük a fedélzetre s kedvtelve gyönyörködtünk a bájos képbén, hogyan teríti be az alkony gyászfátyollal a tenger ezüst fódrait. A tenger vize most is esőndes volt, mint eddigi utazásunk alatt mindéig, s nyugodtan szemlélhettük a messze távolban a földség közé benyulakodó Kubán öblét. Bár a megelőző éjjel keveset aludva, a hajnaltól estig élénk megfigyelésekkel foglalkozva, fáradtak és álmosak voltunk, még a 9 órai esője után is fölmentünk a fedélzetre, hogy gyönyörködjünk a hold fénye által megvilágított tenger ragyogó képében. A hold fénye széles töleséralaklan, mint egy ragyogó ezüst esík terült el a láthatáron, meszse bevilágítva a sötét tengert.

Anape városát éjjél tájon érintette hajónk. Ez is régi görög gyarmat volt, később a törökök egyik fontos erődje, melyet az oroszok az 1828—29-iki háborúban foglaltak el; most mintegy 10,000 lakosa van.

Május 9-én hajnalban négy órakor érkeztünk *Novorosszijszk* kikötőjébe.

A hajó-kürtő szokásos tompa bőmbőlésére felharsant a „talpra magyar!“ s néhány perez alatt mindenki talpon volt, hamarosan felpakolótunk, felmentünk még egyszer a hajó étkezőjébe a gőzölgő szamovár mellé, elszámoltunk a pinezérékkel s a hamáloknak (hordár) átadván podgyászunkat, elhagytuk harmadfél napi és három éjjeli lakóhelyünket, a kényelmes „*Olga*“-hajót s kiszálltunk a várva-várt „igéret földére“, a Cserkesz-földre.

Mi persze azt gondoltuk, hogy mihelyt szárazat érünk itt a Fekete-tenger keleti partjain, a régi Zichia (Szikhia) földjére, tüstént cserkeszek fognak körül rajzani. De csakhamar meggyőződünk, hogy még jó mélyen kell a szárazföld belsejébe hatolnunk, míg a nagyrészt kivándorolt cserkeszek maradványai közé jutunk.

SZÁDECZKY LAJOS.

Bibliographiai apróság. Stein Gábor úr szívességéből az erd. múz. könyvtára egy ily című könyvtári könyvjegyzékhez jutott: *Magyar könyvek lajstroma, mellyek Kolozsváron Hochmeister Márton ts. k. könyvnyomtató, és priv. könyvtáros, piatz-soron 578-dik szám alatt lévő boltjában találtatnak.* 1795. 8-r. 17 szztl. lev. A jegyzék figyelemre érdemes, mert az akkori ismert magyar irodalmat majdnem egészen magában foglalja. Előszavában így szól: „Ajánlom a tudományok pártfogóinak, védelmezőinek és az egész olvasó közönségnek a magyar könyvek nállam található egész gyűjteményének laistromát, melléjek tévén mindeniknek, de csak kötetlen gondoltatva, az árát is. A deák és német könyveimnek is sajtó alatt vagynak laistromai. Elhallgatom azoknak panaszokat minden megezáfolás nélkül, kik a magokkal született s ocsárló indulatnál fogva azt állatják, hogy a mi hazánkban a könyvek drágák; mivel minden részrehajlástól ment ítélőbíró önként általlátja, hogy a könyveknek vékony kelete, egy rendszerint való könyves bolt fentartására megkivántató költség és az igen drága szekérbér miatt könyveim árának elmulthatatlanul hágni kellett. Ajánlom ezért magamat minden könyvszeretők jóindulatjába, híven igérvén, hogy részemről legszorosabb kötelességemmé teszem a litteraturának hazánkban minden uton-módon lehető elősegillését“.

Ferenczi Z.